

KİTAP İNCELEMESİ:

Başlangıçtan Günümüze Mağrib Tefsir Tarihi

BOOK REVIEW:

The History of Magric Interpretation From The Beginning to The Present

Muhammet KARA

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Assit. Prof. Kafkas University Faculty of Theology

erkaram_25@hotmail.com Orcid: 0000-0003-4904-7187

Atıf/©: KARA, Muhammet (2023). "Başlangıçtan Günümüze Mağrib Tefsir Tarihi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,

Sayı 10-20, ss. 667-674

Citation/©: KARA, Muhammet (2023). The History of Magric Interpretation From The Beginning to The Present, *Kafkas University Faculty of Divinity Review*.

Issue 10-20, pp. 667-674

Makale Bilgisi / Article Information:

Doi : 10.17050/kafkasilahiyat.1234893

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 15 January / Ocak 2023

Accepted / Kabul Tarihi: 30 January / Ocak 2023

Published / Yayın Tarihi: 28 July / Temmuz 2023

Volume / Cilt: 10; **Issue / Sayı:** 20; **Pages / Sayfa:** 667-674.

Suggested ISNAD Citation: Muhammet Kara, "Başlangıçtan Günümüze Mağrib Tefsir Tarihi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (Temmuz- July 2023), 667-674.

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by **Turnitin/Ithenticate/Intihal**

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

www.dergipark.org.tr

"BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE MAĞRİB TEFSİR TARİHİ"

Kitabın Künyesi:

Yazar: Osman KARA

Eser adı: Başlangıçtan Günümüze Mağrib Tefsir Tarihi

Yayınevi/yeri ve yılı: İlahiyat Yayınları, Ankara Aralık 2020

Sayfa sayısı: 312

ISBN 978-625-7738-33-0

Tanıtan: Muhammet KARA, Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Değerlendireceğimiz bu eser, başlangıcından günümüze kadar Mağrib bölgesinde (Fas-Tunus-Cezayir) yapılan tefsir çalışmalarının tanıtıldığı *Başlangıçtan Günümüze Mağrib Tefsir Tarihi*, Osman Kara tarafından kaleme alınmıştır. Eser, 2020 yılında İlahiyat Yayınları tarafından okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Endülüs Tefsir Tarihi ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Meşinî'nin yazmış olduğu *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endülüs* adlı eser bunlardan birisidir. Bu eserde Endülüs'te tefsirin doğuşu, gelişimi, müfessirler ve eserleri tanıtılmıştır. Ardından Endülüs'te yapılan tefsir çalışmalarının metod açısından genel özellikleri üzerinde durulduktan sonra selefi, lugavî, işârî, fikhî ve i'tizâlî olmak üzere beş ana kategoride tefsir ekollerinden ve eserlerinden bahsedilmiştir. Son olarak Doğu İslâm dünyasındaki tefsirlerle Endülüs tefsir eserleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Diğer bir çalışma Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî'nin kaleme aldığı *Menhecü'l-medreseti'l-Endülüsiyye fi't-tefsîr sıfâtühû ve hasâisühû* adlı eserdir. Eserde tefsir yönelişleri rivâyet, filoloji, itikâdî ve fikhî olmak üzere dört bölümde ele alınmıştır.

Türkiye'de ilk defa Yunus Ekin, Endülüs tefsirinden bahseden bir makale kaleme almıştır. Ekin'den sonra Endülüs tefsirine dair diğer bir makale M. Akif Koç tarafından yazılmıştır. Endülüs tefsirinin kaynakları üzerinde duran Koç, rihleler vasıtasıyla doğu dünyasındaki tefsirlerin Endülüs'e getirildiğinden bahseder. Mustafa Şentürk ise bu konuyla alakalı yazdığı makalesinde Endülüs'te oluşan tefsir sürecinden ve Mağrib bölgesiyle olan ilişkisi ve etkisinden bahsederken Koç'un makalesine atıfta bulunmuştur.

Mağrib bölgesiyle ilgili doğrudan yapılan çalışmalar arasında Abdusselam Ahmed el-Kenûnî'nin 1974 yılında Rabat'ta hazırladığı *el-Medresetü'l-Kur'âniyye fi'l-Mağrib mine'l-Fethi'l-İslâmî ilâ İbn 'Atıyye* adlı doktora tezinin Mağrib/Kuzey Afrika bölgesinin tefsir

faaliyetlerini inceleyen ilk çalışma olduğu görülmektedir. İkincisi Zeytûniyye Üniversitesi'nde tefsir öğretim üyesi olarak görev yapan Vesîle Bel'îd b. Hamde'nin 1988 yılında yapmış olduğu ve 1994 yılında kitap olarak basılan *et-Tefsîr ve İtticâhâtühû bi-İfrîkiyye: mine'n-neş'eti ile'l-karni's-sâmini'l-hicrî* adlı doktora çalışmasıdır. Bel'îd eserinde tefsirin doğuşu ve gelişmesi ile ilgili birinci bölümden sonra genel olarak tefsiri me'sûr, lugavî, re'y, fikhî ve ilmî olarak beş ana kategoriye ayırarak incelemiştir. Çalışmanın diğer bölümlerinde bu kategoriye uyulmayarak Afrika bölgesinde hicrî VIII. asra kadar yapılan çalışmalar beş ana kategoride ele alınarak temsilcileriyle birlikte incelemeye tabi tutulmuştur. Başlangıcından hicrî sekizinci asra kadar İfrîkiyye'de yapılan tefsir çalışmalarını tasnif ve analiz eden bu çalışma ciddi bir araştırmadır. Ancak mevzubahis olan İfrîkiyye bölgesi sınırları tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Örneğin Endülüs bölgesinin müfessirleri de bu kategoriye dâhil edilmiş gözükmemektedir.

Mağrib tefsir tarihine dair yapılmış dikkat çekici çalışmalardan birisi de Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî'nin Ezher Üniversitesi'nde yaptığı ve daha sonra kitap olarak basılan *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn fi Ğarbi İfrîkiyâ* adlı doktora çalışmasıdır. Bu konuda yapılan bir diğer çalışma Su'ad Aşkar'ın yapmış olduğu *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn bi'l-Mağribi'l-aksâ* adlı eserdir. Eserde bölgede kurulan İdrisîler, Murabıtlar, Muvahhidler, Merînîler, Sa'dîler ve Alevî/Filâlî devletlerinde yapılan tefsir çalışmalarına, eğitim ve telif kapsamında yapılan tefsir faaliyetlerine yer verilmiştir. Daha sonra lugavî, sûfî ve ıslahî tefsir ekolleri örneklerle tanıtılmıştır.

İbrahim el-Vâfi'nin yazdığı *ed-Dirâsâtü'l-Kur'âniyye bi'l-Mağrib fi'l-karni'r-râbi'i'l-aşeretü'l-hicrî* adlı eserinde ise son asırda bölgede yapılan Kur'ân araştırmaları ve tefsir faaliyetlerine yoğunlaşmış, örnek olarak Kenûn, Zinîber ve Nasırî'nin tefsirleri tanıtılmıştır.

Abdullah Uveyne'nin hicrî XIV. asırdaki tefsir ekolleriyle ilgili yaptığı *İtticâhâtü't-tefsîr bi'l-ğarbi'l-İslâmî fi'l-karni'r-râbi' aşere el-hicrî* adlı çalışma, Mağrib bölgesinde günümüzde yapılan tefsir çalışmalarını ele alır. Eserde, burada yapılan tefsirler; ictimâî, itikâdî ve tasavvufî tefsirler şeklinde üç ekol olarak sınıflandırılmıştır.

Cezayir'de yapılan tefsir faaliyetleriyle ilgili olarak bir doktora ve iki yüksek lisans tezi olmak üzere üç çalışma yapılmıştır. Birinci çalışma Abdulğanî İsevî tarafından yapılan *Cühûdü 'Ulemâi'l-Cezâir fi 'İlmi't-Tefsîr Zemeni'l-'Ahdî'l-'Osmânî* adlı tezdur. Osmanlı döneminde Cezayir'de yapılan tefsir faaliyetlerini araştırma konusu yapan bu tez, hicrî X-XIII. asırlar arasındaki dönemi inceler. Diğer çalışma Rekîbî Sâmiye tarafından yapılan *Cühûdü 'Ulemâi'l-Cezâir fi't-Tefsîr mine'l-Karni'l-'Âşir ile'l-Karni'r-Râbi' 'Aşere Hicrî* adlı tez, X-XI. asırda üç müfessiri, XII. asırda üç müfessiri, XIII. asırda iki müfessiri ve XIV. asırda da dört müfessiri ve eserlerini tanıtır. Ebû İbrahim b. Abdurrahman Emced tarafından yapılan

el-Müfessirûn fi'l-Cezâir adlı yüksek lisans çalışması ise iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm İslâm'ın Mağrib'e girişini konu edinir, ikinci bölüm ise Cezayir'de tefsir faaliyetlerinde bulunan kırk beş müfessiri alfabetik olarak tespit ederek biyografilerini verir.

Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî'nin başlangıç döneminden hicrî beşinci asra kadar Kayrevan'da yapılan fikhî tefsirleri değerlendirdiği *Tefsîrû'l-fikhî fi'l-Kayrevân* adlı çalışma önemlidir. Bütün bu çalışmaların yanısıra Mağrib müfessirlerini ve metotlarını ele alıp inceleyen müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Yapılan bu tür çalışmalar, bir müfessirin Kur'ân'ı yorumlama metodunu geniş çerçevede ortaya koymuşlardır. (s. 20-27)

Yukarıda bahsedilen çalışmaların bir kısmı, Mağrib tefsir tarihini genel olarak ele almış, bir kısmı bu coğrafyanın belirli bir bölgesini veya belirli bir zaman dilimini esas almıştır. Bu sebeple bölgenin tümünü kuşatan genel bir tefsir tarihi günümüze kadar yapılmamıştır. Bir diğer dikkat çekici husus ise Mağrib tefsir tarihine dair yapılan çalışmalar bölgenin ilim adamları tarafından Arapça diliyle yapılmıştır. Araştırmalarımız neticesinde tefsir faaliyetlerinin başlangıç aşamasından günümüze kadar bütün bölgeyi kapsayan Türkçe bir tefsir tarihi kaleme alındığını tespit edemedik. Bu sebeple yazarın yapmış olduğu Mağrib bölgesine dair tefsir tarihi çalışması, ülkemizde yapılan ilk ve tek çalışma kabul edilebilir.

Kara, bu çalışmasında hedeflenen amacı, ele alınan bölgenin tefsir ilmine yaptığı katkının ortaya çıkarılması ve belli bir tasnif sistemiyle incelenmesi şeklinde ifade etmiştir. Çalışmasının sonunda belirlediği hedefin ise bu bölgede yazılan tefsirlerin karakteristik özellikleri, yaptığı etkiler ve İslâm dünyasından ne tür etkilenmelere maruz kaldığını göstermek olduğunu belirtmiştir. (s. 14)

Kara, yukarıda bahsedilen Tarhûnî'nin çalışmasına oldukça benzeyen bir yöntemi takip etmiş ve çalışmasında daha çok bölgede tefsire dair var olan hemen her şeyi ansiklopedik olarak aktarmak şeklinde kaleme almıştır.

Giriş ve iki bölümden oluşan bu eserde yazar, genel itibariyle Mağrib'te kaleme alınan kayıp, yazma ve matbu halde bulunan tefsir, hâşiye, ihtisar ve kısmi tefsirleri ele alarak incelemeye çalışmış ve bölgesel bir tefsir tarihi çalışması ortaya koymuştur.

Araştırma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın önemi, amacı, kapsamı ve yöntemi belirlendikten sonra, bu eserde yararlanılan kaynaklar değerlendirilmiştir. (s. 11-28) Mağrib bölgesinin isimlendirilmesi ve sınırlarıyla ilgili bilgiler verildikten sonra İslam öncesi Mağrib'in tarihi ile ilgili önemli bilgiler sunulmuştur. Ardından Mağrib'in Müslümanlar tarafından fethedilmesine, sahabe ve tabiînin Mağrib'te İslam'ın yayılması ve öğretilmesi ile ilgili yaptıkları ilmî faaliyetlere yer verilmiştir. Bölgede

etkili olan fırka, mezhep ve tarikatların, dini ve sosyal hayata, ilim ve kültüre yaptıkları katkılara değinilmiştir. (s. 29-68)

İslâm'ın yayılması ve Kur'ân öğretim faaliyeti sahabe döneminde de devam etmiş; dört halife zamanında batıda Mağrib'e, doğuda Maveraünnehir'e, kuzeyde ise Anadolu'nun içlerine kadar ulaşmıştı. Bu farklı bölgelerde yaşayan ve İslâm ile tanışan insanların kültür, örf, adet ve sosyo-kültürel dünyaları, Kur'ân yorumunu dolaylı olarak etkilemişti. Yayıldığı coğrafyanın tarihi ve kültürel şartları, yaşam şekilleri çerçevesinde farklı yorum anlayışlarının ortaya çıkması, İslâm'ın her zaman ve zeminde yaşanılabilen evrensel bir din olduğunu göstermektedir. Öte yandan yorum farklılığı ve çeşitliliğinde bu bölgelere giden sahabe ve tabiînin anlayış farklılıklarının da rolünün olduğu muhakkaktır.

Bu durumdan Mağrib coğrafyasının da etkilenmesi gayet doğaldır. Çünkü bölge kısa bir süre içerisinde Endülüs'e kadar sahabe döneminden itibaren fethedilerek İslâm topraklarına katılmıştır. Sahabe ve daha sonraki dönemde tabiûn, bu coğrafyada yaşayan insanlara, İslâm'ı öğretim faaliyetlerini özveriyle devam ettirmişlerdir. Nitekim bu bölgede, devletler kuran yöneticiler, farklı mezhep ve inanç grupları, büyük bir kültür, sanat ve ilmi birikim ortaya koymuşlardır.

Bir tefsir tarihi çalışması olarak planlanan bu eserde, ilk dönemden itibaren günümüze kadar, sınırları Fas, Tunus ve Cezayir olarak belirlenmiş bölgede, yapılan tefsir faaliyetleri, iki aşamada ele alınmaya çalışılmıştır. Mağrib'de Tefsir: Klasik Dönem şeklinde isimlendirilen birinci bölümde, başlangıçtan XIX. asra kadar klasik dönemde yapılan tefsir faaliyetleri belirli sistem içerisinde incelenmiştir. Bu bölümde, tefsirler belirli ekoller şeklinde tasnif edilmemiştir. Çünkü bu tasnif oldukça zor olmakla birlikte aynı zamanda bazı problemleri içinde barındırdığı görülmektedir. Bu bölümde, kaybolmuş, yazma veya tahkik edilerek basılmış tam tefsir, yarım kalmış tefsir, hâşiye ve ihtisâr çalışmaları, belirli süre ve âyetler üzerine yazılmış tefsirler tespit edilmeye çalışılmıştır. (s. 69-174)

Ardından klasik dönemde yazılmış önemli tefsirler tanıtılmaya ve sonraki eserlere olan etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. İlk tefsir olma özelliği taşıyan Yahya b. Sellâm'ın (ö. 200/815) tefsiri ele alınıp detaylı bir şekilde incelenmiştir. (s. 89-99) İbâziyye mezhebine mensup hicrî II. asrın sonları ve hicrî III. asrın başlarında yaşamış Cezayirli bir müfessir olan Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî'nin (ö. 280/893 civarı) tefsiri ve kendinden sonraki müfessirlere etkileri üzerinde durulmuştur. (s. 99-104) Fâtımîlerin dikkate aldığı ve devlet politikalarında çokça yer verdiği batınî tefsir örneği olarak Kâdî Nu'mân el-Mağribî'nin (ö. 363/974) *Esâsü't-te'vil* adlı eseri ele alınmıştır. Bu eser, Kur'ân'ı süre tertibine göre ele alıp yorumlayan bir tefsir değildir. Kur'ân'dan seçilen âyetlerin, şîa mezhebinin bâtinî yorum esaslarına göre yorumlandığı bir te'vil örneğidir. (s. 104-109) Mağrib bölgesinde tefsirin önemli köşe taşlarından birisi olarak kabul edilen Mekkî b. Ebî

Tâlib'in (ö. 437/1045) *el-Hidâye ilâ bülûğî'n-nihâye* adlı tefsiri ele alınmıştır. Değişik kütüphanelerde el yazma nüshaları bulunan bu tefsir, bir grup araştırmacı tarafından 2008 yılında tahkik edilerek on üç cilt olarak basılmıştır. (s. 109-122) Mağrib bölgesinde yetişen önemli müfessir ve kıraât imamlarından birisi olan Ebü'l-Abbas Ahmed b. 'Ammâr et-Tunûsî el-Mehdevî'nin (ö. 440/1048) *et-Tafsîl* adlı tefsiri tanıtılmıştır. (s. 122-129)

Muvahhidler döneminde yapılan tefsir faaliyetlerinin pek çoğunda işârî yöntem benimsenmiştir. Sûfi kimliği ile tanınan, işârî yorumlar yapan ve tefsiri oldukça revaçta olan İbn Berrecân'ın (ö. 536/1141) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* adlı tefsiri tanıtılmıştır. (s. 129-131) Mağrib'de ilk dönem filolojik tefsir metodunu uygulayan müfessirlerden birisi olan Sefâkusî'nin (ö. 742/1341) *el-Mücîd fi i'râbi'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı eseri ele alınmıştır. (s. 131-135) Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf es-Seâlibî el-Cezâirî'nin (ö. 875/1471) erken dönem tasavvuf ilminden elde ettiği keşfi yorumlara ve va'zu nâsihatlere dayandığı *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri de geniş bir şekilde tanıtılmıştır. (s. 138-143) Ayrıca araştırmada klasik dönemde tasavvuf/işari yorum alanında Tunus'un en meşhur fakih ve müfessirlerinden biri olan İbn 'Arafe (ö. 803/1401) ve Tancalı büyük mutasavvıf ve müfessir İbn 'Acîbe'nin (ö. 1224/1809) tefsirleri ele alınmıştır. (s. 135-152) Bu iki tefsirin dışında özellikle Fâtiha sûresi tefsiri bağlamında bazı işârî tefsir örnekleri tespit edilerek tanıtılmıştır. (s. 166-167)

Eserde Mağrib bölgesinde klasik dönem tefsir hareketinin üç önemli merhale geçirdiği tespit edilmiştir. Birinci merhale; tabiînin sahabeden tevarüs ettikleri rivayetlerin toplanmasıdır. İkinci merhale; burada yaşayan Müslümanların tefsir bilgilerini artırmak amacıyla doğuya yani İslâm'ın doğup yayılmaya başladığı ilim merkezlerine yaptıkları seyahatler neticesinde elde ettikleri bilgileri elde etme sürecidir. Üçüncü merhale ise tefsir kitaplarının ortaya çıktığı telif sürecidir. Bu bölgenin tefsir tarihinde çok fazla yer bulamamasının üç önemli sebebinin olduğu görülmüştür: a) Bu bölgede yapılan tefsir faaliyetleri Endülüs tefsir hareketinin gölgesinde ve etkisinde kalmıştır. b) Bu bölgede yetişen âlimler tarafından yazılan tefsir eserlerinin pek çoğu kayıp ya da yazma halinde bulunmakta, çok az bir kısmı tahkik edilerek ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. c) Bu bölgede uzun süre Şii-İsmâiliyye ve İbâziyye gibi fırkalar etkili olmuş ve coğrafi olarak bu bölge şark İslâm dünyasına uzak kalmıştır. (s. 69)

Eserde Mağrib bölgesinde tefsirin müstakil bir ilim dalı haline gelmesinin ve telif faaliyetlerinin geç sayılabilecek bir dönemde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu durumun sebepleri arasında Berberîlerin isyanlarının ciddi etkileri olmuştur. Bu sebeple bölgede ciddi bir toplumsal kargaşa ve siyasi istikrarsızlık oluşmuştur. Siyasi istikrarı sağlayacak etkili ve güçlü bir devletin ortaya çık(a)maması kültürel ve ilmi faaliyetlerin dolayısıyla tefsir eserleri yazma faaliyetinin gecikmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Endülüs tefsir geleneğine ait olan İbn Atıyye ve Ebû Hayyân'ın tefsirleri, Kuzey Afrika'da çok etkili olmuş,

bu tefsirlerin ihtisârları yapılmış, Mağrib müfessirleri tefsir teliflerinde büyük ölçüde bunlardan yararlanmışlardır. (s. 69)

Mağrib'de Tefsir: Çağdaş Dönem şeklinde isimlendirilen ikinci bölümde Mağrib'de çağdaş dönemde yapılan tefsirler incelenmiştir. Bu bölümde tefsirlerin sınıflandırılması sorunu ele alındıktan sonra Mağrib'de çağdaş dönemde yazılan tefsirler ıslahî/ictimâî, makâsîdî, selefî, fırka (İbâziyye) ve işârî-tasavvufî tefsir ekolleri şeklinde sınıflandırılmıştır. Ekoller ile ilgili giriş mahiyetinde genel bilgiler sunulduktan sonra Mağrib bölgesindeki müfessirler ve metotları ele alınıp incelenmiştir. Ardından bu dönemde yazılan ve sınıflandırmaya dâhil edilemeyen tefsirler; kayıp, yazma, matbu, eksik, hâşiye, ta'lik ve kısmi tefsirler şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir. (s. 175-286)

Çağdaş dönemin en önemli özelliği, Batı karşısında savunmacı pozisyonda kalan Müslümanların ıslahat çalışmalarını başlatmalarıdır. Çalışmada Efgânî (1838-1897) ve öğrencisi Muhammed Abduh'un (1849-1905) ıslahat düşüncelerinden etkilenen Mağrib müfessirlerinin yazmış oldukları tefsirlerde ıslahat ve yenilikçi düşüncelere ve toplumsal olaylara geniş yer verdikleri ifade edilmiştir. (s. 186-195)

Abdulhamîd b. Bâdîs (1889-1940), Ebû Bekir Zınîber (1882-1956), Muhammed Mekkî en-Nasırî (1906-1994) ve Ebû Bekir Câbir el-Cezâirî (1921-2018) gibi müfessirlerin toplumun geri kalmışlıktan kurtulması, özellikle vatan topraklarını işgal eden sömürgecilere karşı Müslümanlara cihat ruhunu ve mücadele azmini aşıl原因an fikri hareketlerin muharrik gücü oldukları vurgulanmıştır. Toplumu cehaletten kurtararak Kur'ân'ın hidâyet ve rehberliği ışığında üstlendikleri eğitime görevi, yaptıkları çalışmalar ve yazdıkları tefsir çalışmaları geniş bir şekilde incelenerek ortaya konmuştur. (s. 195-210)

Makâsîdî tefsir ekolünün önemli temsilcilerinden birisi olan ve Tunus'un eğitim faaliyetleri ve yükseköğrenimin ıslahı konusunda önemli görevler icra eden İbn Âşûr'un (1879-1973) tefsir ve makâsîd alanında yaptığı çalışmalar tanıtılmıştır. (s. 210-226)

Araştırmada özellikle Cezayir bölgesinde etkili olan İbâziyye fırkasının yaptıkları tefsir faaliyetleri üzerinde durulmuş, Eттаfeyyîş (1820-1914) ve İbrahim Ömer Beyyûd'un (1899-1980) tefsirleri tanıtılmıştır. (s. 226-233)

Bu bölgede ayrıca selefi hareketlerin yaygın olduğu ve tefsire önemli katkılar sunduğu belirtilmiştir. Bu kısımda Takıyuddin el-Hilâlî (1894-1987) ve Abdullah Kenûn'un (1908/1990) yazdıkları tefsir ve eserlerin tanıtımına yer verilmiştir. (s. 233-240)

Mağrib'de dini ve kültürel atmosferin canlı tutulmasını sağlayan hareketlerin başında tasavvuf gelmektedir. Mağrib'de tasavvufî hareketler aynı zamanda bağımsızlık mücadelesinde de önemli rol üstlenmişlerdir. Tasavvufî hareketlerin çok yaygın olduğu bölgede işârî tefsir örnekleri maalesef yeterli sayıda değildir. Bu kısımda Mâülayneyn b.

Muhammed Fadıl eş-Şinkîtî (1831-1910), Abdulvehhab Lukaş et-Tıtvânî (1853-1922) ve Ahsen el-Bu'akîlî (1882-1948)'nin tasavvufi yorumlarına yer verilmiştir. (s. 241-258)

Ayrıca sîret-nüzûl ilişkisi bağlamında Kur'an'ı yorumlamayı amaçlayan çağımızın önemli felsefi düşünürlerinden Faslı Câbirî'nin (1935-2010) tefsiri ele alınmıştır. Çünkü bu tefsir aynı zamanda Kur'an'ın nüzûl tertibine göre yazıldığı ve sîret-nüzûl ilişkisine odaklandığı için önemli bir çalışmadır. (s. 258-273)

Diğer kısımlarda kayıp ve yazma tefsirler, matbu ve tamamlanmamış tefsirler, çeşitli tefsirlere yapılmış hâşiye ve ta'likler tanıtılmıştır. Kısmi tefsirler bölümünde çağdaş dönemde kaleme alınan bazı sûre ve âyet tefsirleri tanıtılmıştır. Kur'an ilimlerine dair bazı çalışmalara yer verildikten sonra elde edilen sonuçlar tespit edilmiştir. (s. 273-291)

Mağrib bölgesinde tefsir ile ilgili yapılmış çalışmalara ve kaynaklara müracaat edilerek telif edilen bu eserin tefsir tarihine ciddi katkılar sunacağı muhakkaktır. Bu çalışma yeni araştırmaların yapılmasına, yeni makale ve tezlerin yazılmasına öncülük ve kaynaklık edecektir.